

Kozmik Makuliyet: Kelam, Logos ve Hukuk İlişkisi

Prof. Dr. Mustafa Çevik*

Özet

Bu yazıda kelam, logos ve hukuk kültürü arasında olan ve olması gereken ilişkiyi “kozmetik makuliyet” çözümlenmeye çalışacağız. Kelam ses ve harflerle oluşturulan anlamdır. Ancak kelam olması için ses ve harf yeterli değildir. Bunun için anlam da gereklidir. Dolayısıyla anlamsız kelam, kelam değildir. Logos ise hem söz hem de mantık anlamında kullanılır. O nedenle mantık ve sözün aslında aynı şey olduğu söylenebilir. Yani anlamı olan söz mantıklı olur ve böylece anlam ve anlamlılık içerir. Mantık ve anlam arasında bir ilişki zorunlu bir ilişkidir. Aslında mantık kurallı konuşma demektir. Kurallı söz ve cümle ötekinin zihninde yer bulurken kuralsız ve anlamsız sesler ötekinin zihninde yer bulmaz. Zihinler arası ilişkiyi belirleyen mantıklı ve kurallı ve dolayısıyla da anlamlı konuşmadır. Aynı şekilde insan-insan ilişkisi, insan toplum/devlet ilişkisi ve insan doğa ilişkisinin de bir logosu ve mantığından söz edilebilir ve bu durum hukuk olarak tanımlanır. İnsanın insanla ve çevresiyle ilişkisinin kurallı olması hukuktur, kuralsız olması kaostur. Kelamın ve logosun zihin dışındaki yansımaları ise yine hukuktur.

Kelam ve logosun doğadaki yansımalarından bir diğeri de bilimdir. İki türlü bilim vardır. Birincisi logos öteki ise loiktir. Logos doğadaki işleyiş bilimidir ve keşif merkezlidir. İse mantık, matematik ve dijital bilimler gibi daha çok zihinsel kurguya dayalı ve icat merkezlidir. İlkinde yani logosta (-loji) biyoloji, fizyoloji, sosyoloji, psikoloji, nöroloji gibi doğayı ve nesneyi konu edinen bilimler alanıdır. İkincisi ise zihinsel bilimin ürünleri olan mantık, matematik, bilgisayar gibi teknoloji bilimleri alanını kapsar.

Anahtar Kelimeler: Makul, kozmik makuliyet, kelam, logos, mantık, hukuk, bilim, kaos, cehalet

1. Kelam, Kelime ve Sünnetullah

Aristoteles Retorik isimli çalışmasında üç türlü ikna yönteminden bahseder. Bunlar ethos, pathos ve

logos'tur. Ethos karakterle, pathos duygu ile, logos ise argüman ve mantıkla ikna demektir. Aristoteles'in bu ikna yöntemlerine üçlü ikna yöntemi denilmiştir.

* Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi

Ethos: Konuşmacı merkezli ikna yöntemidir. Konuşmacının ya da metin yazarının kişilik özellikleri, karizması, kredibilitesi ve kamusal imajı ikna edici güç olarak kullanılır. Konuşmacı veya yazar devletten, dinden, toplumdaki veya hesap sorulması güç bir otoriteden aldığı gücün etkisiyle muhataplarını ikna eder. Yaptıkları veya konuştukları inandırıcı bulunur. Kıyafet, beden dili, jest ve mimikler bir yere kadar önemlidir. Ancak konuşan veya yazan kişinin etkileyici bir geçmişi olması ve bunun da bilinir olması durumunda bunlar işe yarar. Bu da birçok kişi için ekstra zorluk içeren bir durumdur.

Bu yöntem özellikle somut, nesnel ve kesin yargı geliştirmenin zor olduğu alanlarda kullanılır. İnsanların karar vermekte zorlandığı veya kesin bilgi aramadığı alanlarda konuşmanın karakterine ve duruşuna bakılır. Dinleyenler örneğin konuşmacının fiziksel görünümünü, ailesi ve konuşmasındaki akıcılık gibi tali öğeleri dikkate alarak ikna olabilir. Devlet, üniversite, araştırma kuruluşları ve güçlü tarihsel figürler de ethos ikna yönteminde kullanılmaktadır.

Ethos tarzı iknada esas olan “güven”dir. Güven etik bir yaklaşımdır. Etik olarak güvendiğimiz birinin söylediklerine de inanma eğilimimiz vardır. Konuşmacı kendisi güvenilir olmasa da güvenilen bir kişi, kurum veya alana dayandırarak bu güven tesis edilir. Bu bazen devlet, bazen tarihsel bir figür, bazen dinî kişiler veya Tanrı olabilir.

Aslında birçok insan günlük yaşamda *ethos*’u kullanmaktadır. Bulunduğu durum ile geçmiş arasında ilişki kurarak ikna etmeye kalkışan herkes aslında ethos kullanıyor demektir. Örneğin bir ev hanımı bir deterjanı tavsiye ederken, “Ben yıllardır bu deterjanı kullanırım, çok memnunum.” demesi bir *ethos* ikna yöntemidir.

Bir siyasetçi, bir din adamı, bir öğretmen ve bir satıcı yaşamın her anında bu tür bir ikna yöntemine başvurabilir.

Örneğin şu cümleyi çok duyarız: “Bunca yıllıkyım. Böyle bir şey görmedim.” Şeklinde konuşan biri aslında geçmiş deneyimini bir argüman olarak kullanmaktadır.

Pathos: Duygusal ikna demektir. Konuşmacı muhataplarının duygu durumuna göre konuşur ve ikna eder. Dinleyen kişinin duygu durumu ikna olmaya müsait değilse onun duygularını etkileyecek öğeler öne sürülür. Bu durumda konuşmacı muhatabının o an nasıl bir duygu durumu içinde olduğunu anlamaya çalışır. Konuşmacı seyirciyi neye inandırmak istiyorsa ona göre bir duygu atmosferi ve etkisi oluşturma zorunluluğu içine girer. Birçok konuşmada ve yazıda muhatabı duygulamaya, coşturmaya ve ağılatmaya yönelik öğeler kullanılır. Bunların tamamı konuşmanın içeriğinde yeterince ikna edici malzeme bulunmadığı için muhatabın duygusal öğelerle yapılan etkileme ve ikna çabalarıdır.

Pathos tarzı iknada korkuları kullanmak çok yaygındır. Açlıktan korkmak, ölümden veya öldürülmekten korkmak, işgal ya da saldırı gibi ürkütücü durumlarla korkutularak kişiler ve gruplar ikna edilebilir.

Pathos’da konuşmacı muhatabının ruh halini ve nelerden hoşlandığına veya korktuğuna dikkat ederek iknayı kolaylaştırabilir. Pathos’ta ikna daha kolaydır. Çünkü korku, coşku, zenginlik, rahatlık ve hamseset ile etkilemek daha basit bir çözümdür. Pathos ikna yönteminde iki şeye dikkat edilmesi gerekir:

- 1) Ortaya çıkarmak istediğiniz duygu nedir?
- 2) Bu duyguyu neyle tetikler?

Logos: Logos mantık, argüman ve mantıksal ikna demektir. Bu ikna yönteminde konuşmacı veya yazar muhatabının zihni ile kendi zihni arasındaki ortak kurala hitap edilir. Ortak, nesnel ve anlaşılabilir argümanlarla dinleyen kişi ikna edilmeye çalışılır. Burada tutarsız ve saçma olan öğelere konuşmada ve yazıda yer verilmez. Kullanılan dil yalın, anlaşılır ve makuliyet esasına uygun olmak zorundadır.

Özünde iki tür argüman kullanılır:

- 1) Rasyonel argüman.
- 2) Deneysel argüman.

Rasyonel argüman; kişinin salt aklıyla düşünerek bulabileceği veya anlayabileceği argümanlardır. Deneysel dünyadan verilen argümanların kendisi somut ve nesnel dünyadan olsa dahi deneysel argüman ile iddia arasındaki ilişki de yine rasyonel bir argüman çeşidi olarak kabul edilebilir.

Aristoteles'in klasik örneğini kullanacak olursak o şöyle der:

“Bütün insanlar ölümlüdür.
Sokrates bir insandır.
Bu nedenle Sokrates ölümlüdür.”

Bu tümdengelimle dayalı argümantasyon aslında pratik alanda bu kadar formel bir şekilde kullanılmaz. Daha kısa bir şekilde “Bütün insanlar ölüyorsa Sokrates de ölür.” şeklinde kullanıldığına rastlanabilir.

Logos temelli konuşmanın en önemli etkisi kişiye söz söyleme gücü kazandırmasıdır. Çünkü logos sözü doğru söyleme bilimi olarak tanımlayabileceğimiz logik yani mantık ile ilişkilidir. Mantık; tutarlı, kapsamlı ve doğru söyleme gücü verdiği için kişinin hakikate dair konuşma gücünü artırmış olacaktır. Dolayısıyla söz ve anlam ilişkisi en doğru şekilde mantıkla kurulabilmektedir.

İslam kültüründe “logos” anlamına gelen “kelam” kelimesi de İslam itikad konularında söz etme bilimi olarak kabul edilir. Böylelikle İtikad konularında sözün doğruluğunu söylemek “logos” ve “logic” anlamına gelen “kelam” ile mümkündür. Çünkü itikad konuları kelam bilimi ile ispat edilebilmektedir. Kelam mantık ve kurallı konuşma ve çıkarım anlamında benzer bilim alanı olarak kabul edilebilir. Bu nedenle kelam, mantık ve logos arasında doğrudan bir ilişki olduğunu kabul edebiliriz.

İkna yöntemi bakımından kanıtı dayalı konuşma anlamına gelmesi nedeniyle de logos ve kelam aynı anlama gelir. Her ikisinin de aynı zamanda “söz,” “kural” ve “ilke” anlamı vardır.

Kelime ve kelam anlamındaki “logos” evrendeki işleyiş ve doğa yasalar anlamında da kullanıldığı için Hristiyan ve kimi Yahudi metinlerinde Allah'ın varlıklardaki etkisini çağrıştıran çeşitli anlamlarda da kullanılmıştır. Çeşitli doğa bilimlerini ifade için ek olarak kullanılan “logos=loji”nin de “biyoloji,” “kozmoji” ve “arkeoloji” gibi bilim dallarındaki kullanımı da doğadaki işleyişini ifade eden bir anlamı ifade etmektedir. Logos'un teo anlam kazanmasında çok net bir kullanımı vardır. Bu durum, Yunanna İncili'nin giriş bölümünde şöyle geçmektedir:

“Başlangıçta Söz vardı. Söz Tanrı'yla birlikteydi ve Söz Tanrı'ydı. Başlangıçta O, Tanrı'yla birlikteydi. Her şey O'nun aracılığıyla var oldu, var olan hiçbir şey O'nsuz olmadı.” (Yuhanna, 1/1)

Bu yaklaşımın uzantısı olarak Hristiyanlık teolojisinde İsa Tanrı'nın evrendeki “söz”ü yani “logos”udur.

Doğa ile Tanrı iradesi arasında kurulan ilişki giderek ahlakın, hukukun ve bilimin

de doğadan çıkarılmasının aynı zamanda dinî bir çıkarım ve faaliyet olarak kabul edilmesine neden olmuştur. Avrupa kültüründe doğanın akıl, hakikat, hukuk, din ve hatta Tanrı ile eşleştirilmesine yönelik çokça teoriye rastlamaktayız.

İslam düşünce geleneğinde de “kelam” ve “kelime” kimi zaman bu anlamlara gelen şekilde kullanılmıştır. İnsanın “zübde-i alem” olarak veya Allah’ın tecelli ettiği kâmil varlık olarak kabul edilmesi de bu yaklaşıma zemin hazırlayan düşüncedir. Özellikle tasavvuf kültüründeki “Muhammedî hakikat” ve “Nur-u Muhammedî” yaklaşımı Allah’ın nurunun tecelli ettiği varlık olarak Hz. Muhammed gösterilmiştir. Buna göre varlık olarak önce Hz. Muhammed yaratılmıştır ve daha sonar onun nurundan evren yaratılmıştır. Henüz Hz. Adem yaratılmadan önce yaratılmış olduğuna, evrenin onun için yaratıldığına dair yaklaşım İslam düşüncesinde Kur’an’da geçen “kelimetullah” (Nisa/171) ifadesinin Grek ve Hristiyan kültüründeki “logos” anlamına yakın şekilde kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Kelime ve kalam sözcüklerinin doğrudan kozmik düzen ve logos anlamında kullanıldığı söylenemez. Bu yönüyle kalam ile logos arasında “kelimetullah” ve “nur-u Muhammedî” üzerinden kurulan benzerlik nihayetinde bir yorumdur. Sufilerin Allah evren ilişkisi konusunda geliştirdiği bu yorumun eleştirilebilir ve kabul edilebilir tarafları vardır.

Kur’an’da “kelime” ifadesinin kanun, döngü, sözünde durma, vaat ve ilke gibi anlamlarda kullanıldığı da görülmektedir. Ayrıca “Allah’ın sünneti” anlamına gelen “sünnetullah” ifadesi de değişmez yasa, doğanın eşleyişi ve değişmez rutin anlamlarında kullanıldığı görülmektedir.

İster “Sünnetullah” terimini ister “Muhammedî Hakikat” yaklaşımını ele alalım her ikisinde

de rasyonel olanla kozmik olan arasında bir onto ilişki kurulmaya çalışılmıştır. Doğada var olan neden sonuç ilişkisindeki mantık ile rasyonel olandaki mantıksal sebep sonuç ilişkisi arasında bir benzerlik kurulmaya çalışılmıştır. Allah’ın dil ve anlamda verili olan mantıklı ve tutarlı ilişkiye dayalı bir gramer ve dil yapısı varken, benzer şekilde evrende de verili olan neden ve sonuç ilişkisinde belli bir mantık örtütüsüne rastlanır. Bu da logos ve lojik ilişkisinin benzerliği diyebileceğimiz durumun varlığını bize göstermektedir. “Kozmik makuliyet” dediğimiz bu durumu sadece kozmik ve zihinsel düzeyde bir “olan” durum iken insan ilişkilerinde ise bir “olması gereken” değer olarak tanımlayabiliriz.

2. Logos, Mantık ve Makul Olan

Logos, bilim ve hukuk birbirinden çok uzak alanlar ve uğraşlar değildir. Her biri mantığın ve kuralın farklı alanlarındaki yansımasıdır. Konuşmada logos olunca anlam oluşur, olmayınca anlamsızlık ve saçmalık olur. İnsan ilişkilerinde logos olunca hukuk olur olmayınca kuralızsızlık ve kaos olur. Doğa ve teknolojiye yönelimde logos olursa bilim ve teknoloji olur olmayınca da geri kalmışlık ve cehalet olur demek mümkündür.

Grekçe’deki **logos** terimi batı dillerinde akıl, düzen, dil, argüman ve akılcılık olarak karşılık bulmuştur. Avrupa kültüründe tarih, siyaset, bilim, hukuk ve din alanında ortaya çıkan aklilik ve akıl vurgusunda en etkin ve baskın ögenin Antik Yunan düşünce mirası olduğu söylenebilir. Antik Yunan düşünce sistemi doğanın ve sosyal olayların mitoloji merkezli izah tarzına büyük oranda son vermiş onun yerine **“logos”** yaklaşımı etkin olmuştur. Antik Yunan etkisiyle gelişen **“logos”** yaklaşımının sonraki Batı düşünce sisteminde ve özellikle Rönesans sonrası

dönemde “**rasjonalite**” ve “**bilimsellik**” şeklinde evrildiğini görüyoruz. Lojik ve logos şeklindeki bu yaklaşım hem teknolojinin hem de sosyal ve doğa bilimlerinin gelişimine büyük etki yapmıştır.

Logos ve lojik başka bir deyişle makul ve makuliyet kültürü Avrupa’da iki temel yaklaşımın gelişimini hazırlamıştır: Birincisi “**şeyler arası mantık**”, ikincisi “**biçimler arası mantık**” yaklaşımıdır. Şeyler arası mantık bilim ve teknolojinin gelişimine, biçimler arası mantık ise sosyal yapının düzenlenmesine dair çalışmaların ve literatürün birikmesine yol açtı denilebilir. İlki bilimlerin gelişimini öteki ise ilkelere, tümellerin, hukukun, ahlakın ve sanatın alanı olan değer alanında gelişmelere zemin hazırladı.

Böylece çalışılan alan ne olursa olsun bir makro ilkeler yaklaşımı gelişmiştir. Ekonomide, hukukta, dini düşüncede, siyasal sistemlerde, doğa ve kozmik düzende sürekli olarak makro ilkeler sistemi ortaya konuldu. Bu yaklaşım her ne kadar modernizmin tekçi ve mutlakiyetçi hakimiyet yaklaşımını doğurmuş olsa da yine de makro ilkelere sahip olmak bir alanda konuşmaya imkân sağlaması ve **sonsuz relativizm** anarşizminin çıkmasına düşmesini önlemek gibi bir yararı da olduğu unutulmamalıdır. Doğal olarak değer olarak kabul edilen ilkeler merkez siyasal otoritenin de doğmasına yol açmıştır. Otoriter yapı ve merkezi değer yaklaşımının her zaman ve mutlak olarak kötü kabul edilmemesi gerekir. Ortak değer, ortak hukuk ve ahlak ilişkilerinin toplumda meşrulaşması için gereklidir. Bununla ortak değer ve ortak akıl ile makul devlet ve makul hukuk yolu açılmış olacaktır. Aslında bütün evrensel dinlerin ve ideolojilerin çağrısı kaynağını insan zihninde bulan ortak değerlere çağrıdır.

Logos ve mantığın etkin olduğu siyasal kültürde hem nesnelere hem de formlar arası ilişkide makuliyet ve anlaşılabilirlik egemen olmuştur. Devletin tasarruf alanı ve etkisi surlara gömülmeyeceği için her alanda şeffaf işleyen bir yaklaşım ve halkta da bu doğrultuda beklenti oluşur. İnsanın temel özne olarak kabul edildiği makul siyaset kültüründe “**dindarlık**,” “**vatanseverlik**” ve “**milliyetçilik**” gibi soyut ve tanımlanması zor kavramlar üzerinden siyasal kamplaşma minimize edilebilir. Daha çok dindar, daha çok vatansever olma konusunda değil daha çok proje ve gerçekleştirilmiş ikna yöntemleri ile siyaset yapıldığı için giderek ortak değerler ve ortak hayaller toplumda geniş taban bulur. Toplumdaki “**birlik ve beraberlik**” vurgusu flu ve tanımlanması zor dindarlık ve vatanseverlik konusunda değil üretim, proje, planlama ve hukuksallık konularında gelişir. Böyle bir konudaki birlik ruhu devletin işlerliğine saygı duyulmasını artırır. **Devlet gücünü gizemden değil şeffaflıktan, ideolojiden değil hukuktan alır.** Logos ve mantık temelli hukuk devleti makuliyetin ve rasyonel devletin temel taşıdır.

3. Logos ve Nomos

Makul bir tür olarak insanın bilim, felsefe ve matematik yapan, teknoloji üreten bir tür olarak doğa üzerindeki hakimiyeti giderek artmaktadır. İnsan, doğada işleyen logos ile zihnin verili yapısı olan lojik’i (mantık, makuliyet) birleştirerek doğa ve insan üzerinde egemenlik kurmanın enstrümanlarını gün geçtikçe güçlendirmektedir. **Yapay zekâ, biyoteknoloji ve robotik bilim** ile insanın doğaya ve insanın insana egemenliği aslında “**logos**”un keşfi ve araçsallaştırılmasından ibarettir. İnsanın sahip olduğu tutkulu

egemenlik eğilimi karşı konulmaz bir düzeye evrilmiş durumdadır.

İnsanın tür olarak kendi bedeniyle ve doğayla kurduğu ilişkide her zaman kendi cinsine ve doğaya karşı tehlike barındırır. Fizik ve biyoloji biliminin barındırdığı “**logos**”u anlama niyetiyle bilim yapmak doğayla uyumu kolaylaştırır. Ama doğadaki logosu yönetmek veya dönüştürmek niyetiyle yapılan bilim insana karşı bir suikasttan başka bir şey değildir. İnsanın kendisiyle, türüyle, diğer canlılarla ve doğa ile ilişkisi “**nomos**” ile düzenlenmiş olmalıdır. Başka bir deyişle logosa yönelimin bir nomosu yani ilkesi olmalıdır.

Nomos yukarıda da anlatıldığı gibi kanun, ilke ve hukuk anlamına gelen Grekçe bir kelimedir. Bu kelime Arapça’da, Türkçe’de, Kürtçe’de ve Farsça’da “**nâmûs**” şeklinde kullanılmaktadır. Bu dillerde de benzer şekilde “**kanun, kural ve örf**” anlamında kullanılmaktadır.

Yahudi ve Hristiyan kültüründe “Mûsâ’ya gönderilen şeriat” (Tevrat) anlamındaki “**nomos**” kelimesi İslam kültüründe kimi zaman vahyin gelişiyile alâkalı bazı rivayetlerde Cebrâil anlamında da kullanılmıştır. Hem Batı hem de İslam dünyasında “**nomos**” kelimesinin ilke ve kanun anlamında kullanılıyor olması bir tesadüf olamaz. O nedenle nomos kelimesi bu metinde de benzer anlama yakın şekilde “**ilişkilerde ilkeli**” ve “**evrensel kanun**”a uygun davranma anlamında kullanılmaktadır. İnsan kişisel yaşamı ve türün tarihi içinde çevresiyle çeşitli ilişkiler kuran bir canlıdır. Genel itibarıyla insanın geliştirdiği ilişkileri iki farklı kategoride düşünmek mümkündür. Birincisi kendisiyle kurduğu ilişki, ikincisi ise çevresiyle kurduğu ilişki. Kendisi ile kurduğu ilişki de bedeniyle ve zihniyle kurduğu ilişki olmak üzere ikiye ayrılır. İnsanın çevresiyle kurduğu ilişki aynı

şekilde iki çeşittir. İnsanla kurduğu ilişki ve doğayla kurduğu ilişki. Bu bağlamda insanın hem tür olarak hem de birey olarak dört temel ilişkisi vardır:

1. İnsanın kendi bedeniyle kurduğu ilişki.
2. İnsanın zihniyle kurduğu ilişki.
3. İnsanın insanla kurduğu ilişki.
4. İnsanın doğayla kurduğu ilişki.

Tekil ve türsel olarak insanın geliştirdiği ilişki genel olarak ya karmaşık, rastgele ve kuralsız olur ya da **ilkeli, kurallı ve düzenli** olur. Düzensiz ve kuralsız ilişki kurmak insana özgü bir durumdur. Doğanın yapısında, buna insanın biyo doğası da dâhil, kurallı ve düzenli bir nomos ilişkisi vardır. İnsanın kendisiyle ve doğayla kurduğu ilişkilerinde her zaman kurallı ve ilkeli olduğu söylenemez. Çünkü ilişkilerini özgürlük bilincine sahip bir varlık olarak geliştirmektedir. O nedenle eylemlerinde öngörülebilirlik zordur. Yani ne doğadaki **logos** ne de değerlerdeki **nomos** ilişkisi sürekli ve düzenli değildir.

Bir toplumda **logos ve nomos merkezli ilişki biçimleri** ne kadar gelişirse o toplumda hukuk kültürü o derece gelişmiş olur. İnsan için medenileşmenin temel kuralı varlıkla kurallı ilişki kurmaktır. Kuralsız ilişki vahşiliğin ve barbarlığın işaretidir. Kural ahlaktır, hukuktur, dindir. Dinler ve sağduyulu ideolojilerin çoğu ortak ahlakî kurallara çağrı yapar. Ve bu çağrı yalnızca insanadır. Çünkü cisimler ve insanın dışındaki canlılar dünyasında **oluş ve bozuluş (kevn ve fesad)** kurallı bir şekilde gerçekleşmektedir. Fizik ve biyoloji yasaları konusundaki bilimsel hesaplama imkânı bu kurallı işleymen ileri gelmektedir. Son dönem **belirsizlik ve kaos** kuramlarını burada tartışma dışı bırakmak gerekir.

Evrenin tamamında yer alan kurallı yaşam yani logos, insanda yerini **özgürlük** ve **irade** adına kısmi belirsizliğe bırakmıştır. İnsanın kurallı ve **makul yaşamı** benimsemesini “**nomotik yaşam**” olarak isimlendirmek uygun olabilir. Nomotik yaşam insanın özel ve kamusal ilişkilerini makuliyet esasına göre düzenlemesidir. Dilden hukuka, ahlaktan siyasete her alanda makuliyet hukukla, hukuk da nomosla mümkün olacaktır.

4. Nomos, Hukuk ve Makuliyet

İnsanlık tarihinde kurallı yaşam varlığını her zaman korumuştur. Her ne kadar **antropoloji** kültürünün “**ilkel insan**” formu insanın tarihsel serüvenini bir tür “**hayvandan kopuş**” serüveni olarak anlatılsa da insanlığın kast edilen şekilde kuralsız ve ilkesiz bir “**ilkel yaşam**” sürdüğüne dair bilimsel bir kanıt yoktur. Hayvandan az farkla yaşam sürdüren bir “**ilkel yaşam**” dönemi antropoloji biliminin bir **mitolojik** anlatımından başka bir şey değildir. Çünkü her şeyden önce yüzbinlerce hatta milyonlarca yıl öncesine ait her hangi bir bilimsel veriye rastlanmamıştır. İnsana ait kanıtlar daha çok **biyolojik fosiller** ve belli belirsiz sanat ve günlük yaşama dair unsurlardan ibarettir. O nedenle insanın zihinsel arkeolojisinin ancak yine zihinsel spekülasyonlarla yapılmasının daha doğru bir metodoloji olabilir. İnsan her zaman kurallı yaşamıştır. Ancak kurallar yazılı olmadığı için kuralları yok saymak, insanın vahşi hayvan gibi yaşadığını söylemek oldukça temelsizdir ve zeki olan insan türüne yönelik çirkin bir yakıştırmaadır.

Kurallı yaşamın yazılı olmayan döneminde örf vardır. **Örf töredir, maruf olandır ve gelenekselleşmiş yaşam şeklidir.** Bütün insanlık tarihinde benzer şeylere iyi ve benzer şeylere kötü denilmesinin bir tesadüf olduğunu

söylenemez. Çünkü insanın zihni aynı türsel özelliğe ait bir niteliktir. Aynı türsel özellikten aynı kuralla işleyen dil, aynı kuralla işleyen mantık ve nomos ortaya çıkmıştır. İnsanı uzlaştıran şey bu **örfür**. İnsanlar farklı kültürlerle ait olsa da karşılaştıklarında birbirine marufu aktarırlar, ortak insani örfte buluşurlar. Eğer bir **makuliyet ontolojisinden** söz edilecekse bu durum insanın makuliyetinin en büyük onto kanıtıdır.

Tarihteki yazılı veya yazılı olmayan kuralların kökeni daima akıldır. Yazılı olmayan kural örf, yazılı kural hukuktur. **Nomotik yaşam** olan bu her kural şeklinin de kaynağı akıldır. Akıl iyi ile kötüyü, doğru bilgi ile yanlış olanı filtreleyebilen tek insani enstrümandır. Doğru yasa yapmak için de gerekli olan şey makuliyettir. Var olan hukuku (mer’i hukuk) olaylara uygulayan yargıçların kullandığı şey de akıl ve makuliyettir.

Hukuksal geleneğin kaynağı insan akıldır. Meşruiyetin temel kaynağı ötekinin zihniyle uzlaşma imkânı sunan rasyonalitedir. Rasyonel ve makul hukuk siyasal meşruiyet için gereklidir. Yargıçlar karar verdiğinde eğer makul ve rasyonel izahı olan bir karar ise bu hukukun ve kurallı yaşamın garantisi olan devleti meşru kılar. Devletin, yargının veya politikacıların yaptıkları veya söyledikleri eğer logos ve nomos ölçeğinde bir önermeye dönüştürülemezse yapılan şeyin makul ve maruf değil keyfi olduğunu gösterir. **Aklî** (makul) ve **irfanî** (maruf) geleneğe ters nomotik yaşama da terstir. Bir devletin veya bir liderin söylediklerinin veya yaptıklarının meşru olabilmesi için ortak insani örf ve akla uygun olması gerekir. Makul devlet ve makul siyaset evrensel logos ve nomosa uygunlukla mümkündür.

Nomosa uygun yaşam makul yaşama imkân sağlar. Makul yaşam makul devleti

ve makul hukuku mümkün kılar. **Logosa** ve **nomosa** uygun olmayan siyasal yaşam **kişisel karizma** ve **coşku**ya dayalı ethos ve pathos yaşamıdır. **Ethos** ve **pathos** yaşamı kendi hukukunu ve siyasasını üretir. Ethos ve pathos hukuku hesap verilebilir bir hukuk sistemi yerine korku ve karizma ile sindirilmeyi öngören bir hukuk ve siyasal yapı üretir.

Hukukun üstünlüğü ve hukuk devleti için rasyonel ve evrensel bir hukuk anlayışına

sahip olmak zorunludur. Rasyonel ve evrensel bir hukuk savunmayan bir siyasal akıl kendi hukukunu yapar ve gerektiğinde ideolojik ve ekonomik ihtiyacı için de hukuku dönüştürür. Hukukta makuliyet ölçüsünün yokluğu hukuku ortadan kaldırma sürecidir bir anlamda. Makul devlet aslında makul ve rasyonel bur hukuk düzeni demektir. Makul olan bilimden (logos) ve akıldan (lojik) bağımsız olamaz.